

Bitig Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Güz 2022 / 2: 39-50.

Eski Türkçede Gramerleşmiş Bir Zarf Olarak *kayra*

Gözde SALUR*

Öz: Yaşayan dillerde sürekli bir değişim söz konusudur. Bu değişimlerin oluşmasının bir yolu da gramerleşmedir. Bağımsız bir sözcük biriminin bağımlı hâle gelmesi ya da gramatikal işlevi olan sözcük biriminin gramatikal derecesinin daha da artması gramerleşmenin konusudur. **kad-* fiil kökünden türeyen Eski Uygur Türkçesinde *kağıra*, Kutadgu Bilig’de ise *kayra* biçimli “tekrar, yine” anlamlı zarf da gramerleşmenin bir örneğidir. Fiil gövdesinden zarf hâline geçen *kayra* bu biçimiyle Kutadgu Bilig’de tanıklanır. Kimi çağdaş Türk dillerinde yer ve zaman zarfı olarak kullanılmaya devam etmektedir. *Kayra* zarfına ait tanıklar diyakronik ve senkronik olarak incelenmiştir. Diyakronik olarak Eski Türkçenin, Orta Türkçenin, Çağatay ve Kıpçak Türkçesinin metin ve sözlüklerine; senkronik olarak da çağdaş Türk dillerinin gramerlerine, metinlerine ve sözlüklerine bakılmıştır. Fiil gövdesinden kalıcı zarf oluşmasına kadar olan gramerleşme süreci tanıklarıyla verilmiştir.

Anahtar Kelimeler. Gramerleşme Teorisi, Vokal Gerundiumlar, Zarflar
***kayra* as a Grammarized Adverb in Old Turkic**

Abstract: There is a constant change in living languages. One way, in which these changes take shape, is grammaticalization. Becoming dependent of an independent lexical unit or increasing further grammatical level of a lexical unit which has a grammatical function is the subject of grammaticalization. The adverb in the form of *kağıra* in Old Uyghur Turkic and *kayra* in Kutadgu Bilig, which has the meaning “again, once again”, which derives from the verb root **kad-*, is also an example of grammaticalization. The *kayra*, which turns into an adverb from the verb stem, is witnessed in this form in Kutadgu Bilig. It continues to be used as adverbs of place and time in some contemporary Turkic languages. The witnesses of the adverb *kayra* have been examined diachronically and synchronically. Diachronically the texts and dictionaries of Old Turkic, Middle Turkic, Chagatai and Kipchak Turkic; the grammars, texts and dictionaries of contemporary Turkic languages have been examined also synchronically.

---

* Öğr. Gör., Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi (Türkiye).
gsalur@atu.edu.tr/ ORCID ID: 0000-0003-0009-9402.

Grammaticalization process from verb stem to formation of the permanent adverb is given with witnesses.

Key Words: The Theory of Grammaticalization, Vocal Gerundiums, Adverbs

1. Giriş

Bugün eldeki veriler ışığında Türk dilinin yazılı tarihi 8.yy'a kadar götürebilmektedir.¹ Türk dili tarihine bakıldığında dilin zaman içerisinde bir değişim gösterdiği görülmektedir. Diyakronik bakış açısına göre değişimden; senkronik bakış açısına göre ise çeşitlilikten veya farklı değişim derecelerinden söz etmek mümkündür. Dilde görülen bu değişimler çeşitli yollarla gerçekleşir. Bu yollardan biri de gramerleşmedir. Gramerleşme; dildeki isim, fiil vb. gibi bağımsız sözlükbirimlerin (*lexical items*) zamanla gramatikal işlevlere hizmet etmek için fonksiyon değiştirmesi (*grammatical*)² ya da gramatikal öğelerin daha çok gramerleşmesi sürecidir. Bu basit ve bir anda oluşan bir süreç değildir.

Yapılan çalışmalarda araştırmacıların gramerleşme tanımları çoğunlukla aynıdır fakat gerçekleşme süreciyle ilgili farklı yorumlar da bulunmaktadır. Bu süreci daha iyi anlamak için "Gramerleşme Teorisi ve Tarihi"ne kısaca değinmekte yarar vardır.

Türkiye Türkoloji'sinde yeni yeni kendine yer bulan ve *gramerleşme*, *dilbilgiselleşme*, *gramatikalleşme*³ adlandırmalarıyla karşımıza çıkan terimin tarihi aslında oldukça eskiye dayanmaktadır. Gramerleşme terimini bilimsel literatürde bugünkü anlamıyla ilk defa kullanan kişi F. de Saussure'ün öğrencisi Fransız dilbilimci Antonie Meillet'tir. 1912 yılında yayımlanan *L'évolution des Formes Grammaticales* adlı eserde Meillet *grammaticalization*⁴ terimini kullanır.⁵ Terim olarak ilk kez kullanımı 20. yy'ın başı olsa da kavramın oluşumu daha eskiye dayanmaktadır. Gramerleşmenin gelişimine ilişkin çeşitli teoriler 19. yy boyunca tartışılmasına rağmen "*gramerleşme*" terimi 1912 (Meillet'e)'ye kadar

¹ Yeni bulunan Kutluğ Kağan yazıtı için bkz. Kıdıralı, D., Enhtör, A., Bazylkhan, N., Bögenbayev, N., Buyanhışg, T., Batbold, G. (2022). Kutluğ Kağan Anıt Külliyesi ve Yazılı Bitiği. *Türk Kültürü Dergisi* 2022/2, s. 1-22.

² Elly van Gelderen *An Introduction to the Grammar of English* adlı eserinde sözcükleri *lexical categories* ve *grammatical categories* olarak ikiye ayırır. Leksikal kategoriyi beşe ayırır: isimler, fiiller, sıfatlar, zarflar ve edatlar. Gramatikal kategoride ise belirleyiciler (*determiner*), yardımcı fiiller (*auxiliary*), bağlaçlar (*coordinator*) ve tümleyiciler (*complementizer*). Gramatikal kategorilerin cümlenin anlamına çok fazla katkı sağlamayıp sözdizimini belirledikleri için gramatikal ya da işlevsel kategoriler olarak adlandırıldığını belirtir. Bu açıdan bakıldığında da gramerleşme sözlüksel bir kelimenin gramatikal hale gelmesi yani fonksiyonel olması sürecidir, diyebiliriz (2010: 12-25).

³ Dilbilgiselleşme: (Vardar 2002), (İmer, Kocaman, Özsoy 2011), (Demirci 2008), (Can 2018); Gramerleşme: (Gökçe 2013), Ağca (2013).

⁴ Yabancı literatürde bazı araştırmacılar farklı terimler kullanmışlardır. Örneğin Talmy Givón *syntacticization* ve *morphologization* şeklinde adlandırır (2018: 171). Hopper ise *grammaticization* terimi tercih eder (1991: 17-37).

⁵ Meillet bu makalesinde iki süreçten (*analogy* ve *grammaticalisation*) bahsetmekte ve gramerleşme için "*Ces deux procédés, l'innovation analogique et l'attribution du caractère grammatical à un mot jadis autonome, sont les seuls par lesquels se constituent des formes grammaticales nouvelles.*" açıklamasını yapmaktadır (1912: 131). Bu iki süreç, analogik yenilik ve daha önce özerk olan bir sözcüğe gramer karakterinin atfedilmesi, yeni dilbilgisi biçimlerin oluşmasındaki nedenlerden bazılarıdır.

kullanılmamıştır. ⁶ Bir süre çalışmalar duraklama⁷ noktasına gelmiş, 19. yy'ın sonlarına doğru gramerleşme teorisine olan ilgi Talmy Givón'un "Bugünün morfolojisi dünün sentaksıdır. (*Today's morphology is yesterday's syntax*. s. 413)" sözünün bulunduğu 1971 tarihli *Historical syntax and synchronic morphology: An archaeologist's field trip* adlı makalesiyle yeniden canlanmıştır.⁸ 20. yy'ın son çeyreğinden günümüze gramerleşme teorisi üzerine yapılan çalışmalar giderek artmaktadır.

Gramerleşme, bağımsız bir sözcüğün dilin ihtiyaç duyduğu türlü işlevler için özerkliğini kaybederek bağlı birim haline gelmesi ya da gramatikal işlevi olan bir sözcüğün gramer işlevinin daha da artması olarak tanımlanabilir.⁹ Bu evrimsel süreç, bir anda ve basit bir biçimde değil zaman içerisinde gerçekleşmektedir. Gramerleşme sürecinde bağlantılı olan pek çok değişken vardır ve hiçbir parametre tek başına yeterli değildir. Tüm değişkenler birbirleriyle bağlantılıdır. Bu nedenle araştırmacılar bu değişkenleri çeşitli yönlerden ele almış ve tanımlamışlardır.¹⁰ Gramerleşmenin

⁶ Gramerleşme Teorisinin tarihi ve gelişimi ile ilgili daha fazla bilgi için bkz.: *Thoughts on Grammaticalization: A Programmatic Sketch* (Lehmann 1982), *Grammaticalization and Reanalysis in African Languages* (Heine-Reh: 1984), *Historical and Comparative Linguistics* (Anttila 1989), "Approaches to grammaticalization" (Traugott-Heine 1991), *Grammaticalization* (Hopper-Traugott 1993), *Historical Linguistics* (Campbell 1998), *Language change: Progress or decay?* (Aitchison 2001), *Word Lexicon of Grammaticalization* (Heine-Kuteva 2004), *Language Contact and Grammatical Change* (Heine-Kuteva 2005), *The Genesis of Grammar* (Heine-Kuteva 2007), *The oxford handbook of grammaticalization* (Heine-Narrog 2011). Türkiye'de yapılan çalışmalar arasında *Dilbilgiselleşme Terimi Üzerine* (Demirci 2008), *Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri* (Gökçe 2013), *Kutadgu Bilig'deki Sanı Edatı Üzerine* (Türk-Özalan 2014), *Eski Türkçede Varlık ve Yokluk İşaretleyicilerinin (ba:r, yo:k) Gramerleşme Süreçleri* (Ağca 2015), *Kutadgu Bilig'de Kör-"Görmek": Çok Anlamlılık, Metafor, Gramerleşme* (Gökçe 2015), *Dilbilgiselleşme ve Eski Uygurcada Edatlar* (Can 2018), *Gramerleşme ve Sözcükselleşme Bağlamında Eski Türk Dilinde Zarflar* (Çetin 2016), *Genel Türkçede Ekleşen Yardımcı Fiiller (Gramerleşme Üzerine Tarihi Karşılaştırmalı Bir İnceleme)* (Öner 2016).

⁷"Amerikalı ve Avrupalı yapısalcılar arasında dilbilgiselleşme konusu rağbette değildi. 1920'den 1960'a kadar olan zaman diliminde dilbilgiselleşmeyle ilgili neredeyse hiçbir çalışma görülmemektedir. Yapısalcıların aksine Hint-Avrupa dilbilimcileri dilbilgiselleşmeyle ilgili çalışmalarına ara vermemişlerdir. Bunlardan en önemlileri Jery Kurylowicz ve Emile Benveniste'dir. Kurylowicz, *The evolution of grammatical categories* adlı çalışmasında şu tespiti yapmıştır: Dilbilgiselleşme ya sözcüksel birimlerden ya daha az dilbilgisel yapılardan ya da yapım kategorisinden gelişen biçimbirimlerden oluşur." (Can 2018: 11).

⁸ Givón, *On Understanding Grammar* adlı çalışmasında ise gramerleşmenin soldan sağa doğru tek yönlü söylem (*discourse*)> sözdimi (*syntax*)> morfoloji (*morphology*)> biçimsel ses birim (*morphophonemics*)> sıfır (*zero*) şeklinde ilerlediğini belirtir (2018: 209).

⁹"Dilin evrim süreci içinde bir sözlükbirimin biçimbirime dönüşmesi." (Vardar 2002: 72).

¹⁰ Heine ve Kuteva, gramerleşmeyi "sözlüksellikten gramatikal forma ya da gramatikal bir formun daha da gramatikal bir forma dönüşmesi" olarak tanımlandığını ve bu tanıma uygun olarak da gramerleşme teorisinin gramer biçimlerinin doğuşu ve gelişimi ile ilgili olduğunu belirtir. Teknik olarak gramerleşmenin birbiriyle ilişkili dört mekanizmayı içermektedir:

(a) Anlamsızlaşma *desemanticization* (ya da *semantic bleaching*) – Anlam içeriğinde kayıp olması.

(b) Kaplam *extension* (ya da *context generalization*) – Yeni bir bağlamda kullanılması.

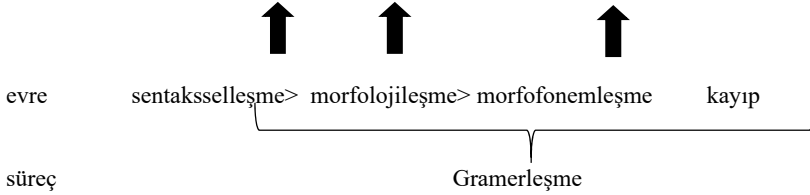
(c) Kategorisizleşme *decategorialization* – sözlüksel ya da daha az gramer yapılarının morfosentaktik özelliklerinde kayıp.

özellikleri ve süreçleriyle ilgili ortak görüşler ise şunlardır: **1.**Anlamsal karmaşıklık, işlevsel önemini ve ifade değerini kaybetme, **2.**Kategori değiştirme, **3.**Sözcüksel özellik kaybı, sözdizimsel özellik kazanımı, **4.**Sözdizimsel çeşitliliğin azalması, farklı görevlerde kullanılmama, **5.**Diğer küçük dil birimi öğeleriyle birleşme, **6.**Fonetik, morfo-sentaktik ve semantik olarak diğer birimlerle birleşme, **7.**Fonetik kayıplar, **8.**Morfo-fonolojik değişim: alofon> allomorf> başkalaşma (Heine-Reh 1984: 67).

Lehmann'a göre gramerleşme süreci (2002: 12):

seviye   söylem   sentaks   morfoloji   morfofonem

teknik   yalınlayan > analitik > bitişken sondan eklemeli> bitişken çekimli > sıfır

Gramerleşme bu değişimlerin yaşandığı bir süreci ifade etmektedir. Bu sürecin nerede başlayıp nerede bittiği belli değildir ve düşünce birliği yoktur. Kimi araştırmacılar anlam kaybının ilk aşamada olduğunu düşünürken bazıları da son aşamada olduğunu ileri sürmektedir. Bu noktada önemli olan sözcüğün gramer derecesidir. Gramer derecesi ile özerklik ters orantıdır. Yani bir sözcük ne kadar özerkse o kadar az gramatikal dereceye sahip, ne kadar bağımlı ise o kadar gramatikal dereceye sahiptir. Bağımlılık arttıkça gramatikal derece artmaktadır (Lehmann 2002: 109).

2. Zarf Olarak kayra

Genel dil biliminde dilsel kategoriler sözlüksel (*lexical*) ve gramatikal (*grammatical*) olmak üzere ikiye ayrılır. Sözlüksel kategori açık sınıf (*open class*) olarak da adlandırılmaktadır.¹¹ “Mümkün olan tek açık sınıf sözlüksel kategoriye oluşturan isimler, fiiller ve sıfatlardır.” (Emons 1985: 159). Kimi çalışmalarda zarflar da bu grupta yer alır.¹² Gramatikal kategori ise görevli yani işlevi bulunan sözcüklerin bulunduğu fonksiyonel ya da kapalı sınıf (*closed class*) olarak adlandırılan

(d) Ses kaybı *erosion* (ya da *phonetic reduction*) – Fonetik kayıplar.

Bu mekanizmaların üçünde bir kayıp yaşanır ancak yeni bağlamlarda kullanımlarına özgü özellikleri de kazanırlar. Gramerleşmeyi yalnızca sözcüksel birimin gramatikal işleve sahip olmasıyla sınırlandırmamak gerekir; bu gramerleşmenin bir kısmını açıklar. Ek olarak gramerleşme tek yönlü (*unidirectional*) olmakla beraber tek yönlülüğün istinasları yok değildir (Heine-Kuteva 2004: 2-5).

¹¹ “Bir dilin sözcük dizgesinde öge sayısı fazla olan, genellikle dildışı göndermesi olan ve kolaylıkla yeni öğeler kabul eden bir sözcük kümesi; adlar, eylemler, niteleyiciler ve belirteçler açık küme oluştururlar.” (İmer, Kocaman, Özsoy 2011: 8).

¹² Elly van Gelderen *An Introduction to the Grammar of English* adlı eserinde isimler, fiiller, sıfatlar, zarflar ve edatları sözlüksel kategori içerisinde değerlendirirken belirleyiciler (*determiner*), yardımcı fiiller (*auxiliary*), bağlaçlar (*coordinator*) ve tümleyicileri (*complementizer*) gramatikal kategoride değerlendirir (2010: 12;19).

kategoridir.¹³ Açık sınıf türetmeye elverişlidir bu nedenle üye sayısı fazladır, kapalı sınıf türetme yapamaz bu nedenle sınırlı sayıda üyesi vardır. “Konuşurların bilinçli olarak yeni sözcük girişlerinin türetilmesine yalnızca açık kategorilerde izin verilir.” (Emons 1985: 159).¹⁴

Türkiye Türkçesi ve Türk dili üzerine yapılan gramer çalışmalarında zarflar genellikle *ad* kategorisinde, ad soylu sözcük türü olarak yani *sözcüksel* kategoride incelenmişlerdir.¹⁵ Ergin’in “Tek başına sıfat olmadığı gibi tek başına zarf da yoktur. Tek başlarına isimden başka bir şey değildirlir” (2011: 258) ve Korkmaz’ın “Türkçede aslında zarf olan sözcüklerin sayılacak kadar azdır ve bir ada, sıfata zarf niteliği kazandıranın onların dildeki kullanım biçimleri ve yükledikleri görevlerdir.” (Korkmaz, 2017: 427) ifadeleri konumuz açısından önemlidir. Hem Ergin’in hem de Korkmaz’ın tanımlarında ortak olan nokta “*tek başına zarf*” denilen sözcük türünün olmaması ve bu sözcüklerin yüklediği “işlev” dolayısıyla zarf olmasıdır. Buradan yola çıkarak zarflar (ve dahi *sıfatlar*) işlevsel (*fonksiyonel/gramatikal*) kategoriye koyulabilir. Sıfatlar, zamirler ve zarflar ara kategoridedirler. Yani gramatikal dereceleri daha fazladır.¹⁶

İsim ve fiil kökenli sözlere kimi zaman çeşitli ekler getirilerek kalıcı zarflar elde edilir. Kaynağı fiil olan kimi zarflar, vokal gerundiyumlar ile oluşmaktadır. Vokal gerundiyumlar, yalnızca kalıcı zarfların yapısında değil, çeşitli gramerleşme örnekleri¹⁷ içerisinde örneğin fiil birleşmelerinin¹⁸ (fiil + vokal gerundiyum + yardımcı fiil) ve edatların¹⁹ yapısında da yer alırlar. Özetle vokal gerundiyumlar -ve genel olarak gerundiyumlar- sözcüklerin gramatikal derecelerini artırmada etkin bir rol oynamaktadır. Fiil kök veya gövdelerine gelen vokal gerundiyumlarla oluşan kalıcı zarflar için Erdal “When considering the functions of vowel converbs one should also disregard cases of lexicalisation, when petrified converbs like yan-a “returning”> “again, moreover”...” açıklamasını yapar (2004: 312). Raimo Anttila, “Aslında, isimlerden zarfların gelişimi de bir sözlükleşme durumudur. Bir zarf bir isimden ayrıldığında, ayrı olarak öğrenilmesi gerekir ve bu nedenle yeni bir sözcük ögesidir.

¹³ “Adıllar, tanımlıklar, bağlaçlar gibi çoğunlukla tümce-içi dilbilgisel ilişkileri belirten sözcükler kapalı küme oluştururlar.” (İmer, Kocaman, Özsoy 2011: 8).

¹⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Cowper, E. (1992). *A Concise Introduction to Syntactic Theory: The Government Binding Approach*, The University of Chicago Press, Chicago.

¹⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Çetin, O. (2016). *Gramerleşme ve Sözcükselleşme Bağlamında Eski Türk Dilinde Zarflar*. Basılmamış Doktora Tezi, Osman Gazi Üniversitesi, Eskişehir.

¹⁶ Nitekim Ergin de zarfların aslında çekimsiz unsurlar olduğunu, isim olduklarında çekime girebildikleri halde zarfken hâl ve yer bildiren çekim ekleri dışındaki çekim eklerini alamazlar. Hatta hâl ve yer bildiren instrumental, ekvatif ve yön eklerinin adeta bir zarf yapım eki gibi davrandığını, diğer çekim ekleri kadar sağlam ve şümulü olmadıklarını belirtir (2011: 258-259).

¹⁷ Ağca, F. (2007). Eski Türkçede {-A/-I/-U/-y)U} Ünlü Zarf-Fiil Eklerinin Farklı Bir İşlevi Üzerine. *Türkbilgi*. 2007/13. s. 3-17.

¹⁸ Gökçe, F. (2013). *Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri (Oğuz Türkçesine Dayalı Tarihsel-Karşılaştırmalı Bir İnceleme)*, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü yay, Ankara; Öner, M. (2016). Genel Türkçede Ekleşen Yardımcı Fiiller. *XI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı*, 9-14.

¹⁹ Öner, M. (2017). Türkçede Edatlaşmış Zarf Fiiller. *XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*, 424-430; Can, M. (2018). *Dilbilgiselleşme ve Eski Uygurca Edatlar*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Dilbilimsel bir biçim, dilbilgisinin üretici kurallarının dışında kaldığında sözcükselleşir.” demektedir (1989: 151). Bu nedenle Erdal’ın dediği gibi vokal gerundiyoumlar ile oluşan zarflar aynı zamanda sözlükselleşmiş olarak da kabul edilebilir.

Vokal gerundiyoumların fiil kök veya gövdesine eklenerek oluşturduğu zarflardan biri de Eski Uygur Türkçesinde *kağıra*, Kutadgu Bilig’de *kayra* “tekrar” ve çağdaş dillerden Türkmen Türkçesinde *gayra*, Kırgızcada *kayra* biçimiyle tanıklanan sözcüktür. Bu sözcük gramerleşme süreçlerinden geçmiş ve gramatikal bir işleve sahip olarak kalıcı zarf olmuştur. Büyük kategoriden (isim, fiil)> ara kategoriye (zarf) geçerek gramatikal derecesini artırmış yani gramerleşmiştir.

Wilkens, sözcüğü *kadıra* biçimiyle “yine, tekrar tekrar” anlamıyla verir (2021: 318). Wilkens’in sözlüğünde *kağır-* kökü yoktur fakat edilgen biçimi *kadrl-* “geri çekilmek, arkaya dönmek” gövdesi vardır (2021: 319). BTT III’te “*qağıra muñ[ämiş] qilinmiş*” cümlesinde “tekrar” anlamında zaman zarf olarak tanıklanır (Zieme 1985: 85; 224). Mayrısimit’te *kağıra* biçimi olmasa da *kadır-* fiil kökü tanıklanır “*yarıp kadırıp çadır ögüzke kodarlar.*” (yarıp *bükerek* kül nehrine bırakırlar.) (Ş. Tekin 1960: 178; 269; 400). Wilkens’in sözlüğünde *kağır-* kökü olmasa da dönemin eserlerinde tanıklanmıştır. Hem *kağır-*; *kadrl-* fiil gövdesi hem de *kağıra* biçimiyle kalıcı zarf olarak Eski Uygur Türkçesinde bulunur.

Clauson’da *kağıra* veya *kayra* madde başı değildir fakat *kağır-* “to twist back, turn back (transitive verb)” açıklamasıyla verilir. Clauson sözcüğün muhtemelen **kağ-* fiilinin ettirgen hâli olduğunu düşünmektedir ve tüm modern dillerde *kayır-* vb. biçimiyle bulunduğunu fakat güneybatı dil grubundaki *kayır-* biçiminin *kağgur-* fiilinin ikincil biçimi olduğunu belirterek bu fiili hariç tutmaktadır (EDPT 1972: 604b).

Bu zarf Kutadgu Bilig’de fonetik değişikliğe uğramış *kayra* biçimiyle tanıklanmaktadır. Clauson, Tef.²⁰’de *kağra/kayra* gerundiyoumlu biçimlerin (dönmek, göndermek, gelmek) “geri, geriye” anlamlarıyla; Harezmi Türkçesinde *kayra* biçimiyle (hareket ifadesiyle) “geriye”, (zaman ifadesiyle) “yeniden, tekrar” anlamlarıyla zarf olarak kullanıldığını belirtir ve Kuman Türkçesindeki *kayra/kayrı/kayırı al-* biçimli tanıkları verir (EDPT 1972: 604b).²¹ **kay-* fiilinin ise aslında kaydı olmadığını fakat çeşitli varyasyonların bu fiilin orijinalinin **ka:d-* fiili olduğunu kesinleştirdiğini belirtir (EDPT 1972: 674b). Clauson’un bahsettiği varyasyonlar yukarıda tanıklanmış olan Uygurca biçimlerdir. Özellikle *kağıra* biçimindeki /d/’nin varlığı ve semantik bağlantı bunu kuvvetlendirir.

kayra zarfı KB’de yalnızca 1320. beyitte tanıklanır.

kalı tegse emgek ya kağgu sakınç

serinse kelir ötrü kayra sewinç (Arat 1999: 149)

“Eğer zahmet, kaygı veya endişeye düşen kimse sabrederse, kaybettiği huzuru *tekrar* elde eder.” (Arat 1974: 103).

²⁰A. K. Borovkov, *Leksika sredneaziatskogo Tefsira XIII-XV*. Moscow, 1963.

²¹ Kutadgu Bilig’de *kayra* biçimi geçmesine rağmen Clauson’da tanıklanmaz. Clauson *kad-ır-a kör-* yapısını örnek verir ki bu da ayrı bir gramerleşme örneğidir.

DLT’de *kayra* zarfının kaydı yoktur fakat *kadır-* “geri çevirmek; karşılık vermek” fiil gövdesi “*Süsin yana kadırdı; eştip ata anañnıñ sawlarını kadırma*” cümlelerinde tanıklanır (Ercilasun, Akkoyunlu 2020: 74; 222; 675).

Sözcük *kayra* biçimiyle ve “tekrar; geri” anlamlarıyla yer ve zaman zarfı olarak Nehcü’l Ferādīs’te de tanıklanmaktadır:

ƙayra yana Ğadīca ƙatınğa keldim taƙı aydım: ... (2014: 7 [9/8]).

“*Tekrar* yine Hatice’nin katına geldim ve söyledim: ...”

Ol ƙāfirƙa heç neerse tēmedi, şabr ƙıldı, ƙayra tōndi taƙı ēwke kirdi (2014: 8-9 [11/14]).

“O kafire hiçbir şey demedi, sabretti, *geri* döndü ve eve girdi.”

Taƙı cümle ƙayra Medīneke ƙayıttılar (2014: 94 [134/1])

“Ve hepsi *tekrar* Medine’ye geri gittiler.”

János Eckmann, Çağatayca El Kitabı’nda *kayra* zarfını *yana* zarfı ile “tekrar, yine” anlamlarıyla zaman zarflarının içerisinde gösterir (2013: 97). Tüm bu örnekler, *kayra* zarfının **ka:d-* fiilinin ettirgen biçimine -A vokal gerundiyumunun eklenmesi ile oluştuğunu göstermektedir. **ka:d-ı-r-a* > *kadıra* (Uyg.) > *kayra* (Kar., Harz., Çağ.) gelişimi gözlemlenebilir. Kuman Türkçesinde döneminde -A gerundiyumunun yanı sıra -I vokal gerundiyumlu biçimler de tanıklanır. Grönbech sözcüğü, Kuman Lehçesi Sözlüğünde *kayra/ kayrı/ kayırı* “geri” anlamlarıyla verir. KB’de tanıklanan *kad-ı-r-a kör-* yapısına benzer *kayra/ kayrı al-* “geri almak” yapısı tanıklanır (1992: 94). Kıpçak Türkçesi Sözlüğünde *kayıra* “tekrar” biçiminin Münyetü’-Guzât’ta, *kayırı* “geri” biçiminin CC’de olduğu ve “tekrar” anlamına gelen *kayra*’nın İrşâdü’l-Mülük Ve’s-Selâtin’de, “geri” anlamındaki *kayra* ve *kayrı*’nın CC’de kullanıldığı yazar (Toparlı, Vural, Karaatlı 2014: 133-134). CC-I (İtalyan bölümü)’de *kayra/ kayrı/ kayırı* “geri, yeniden” anlamlarıyla tanıklanır. Görüldüğü gibi -I vokal gerundiyumu ile oluşmuş biçimler ilk kez Kuman-Kıpçak Türkçesinde karşımıza çıkmaktadır (CCI: 496). Burada açıkça görülmektedir ki Clauson’un da belirttiği gibi *kayra* diğer varyasyonları ile (*kayıra, kayrı, kayırı*) “geri” anlamı ile yer; “tekrar, yeniden” anlamı ile de zaman bildiren bir zarftır.²²

Çağdaş Türk dillerinden Kırgız Türkçesinde *kayra/kayıra* biçimleriyle hâlâ zaman ve yer zarfı olarak kullanılmaktadır. Yudahin sözlüğünde *kayır-* “çevirmek, bükmek” kökünden “*kayıra* yahut *kayra*: geri, geriye; *kayra köçüp kelgende* “geri göçüp geldiği zaman”; *kayra tartıp aldı* “geri çekip aldı”; *kayra kara-* “yeniden bakmak, tetkik eylemek”; *kayra kel-* “geri dönmek”; *kayra* (yahut *kayradan* yahut *kayra baştan*) *kur-* (yahut *tüz-*) “yeniden kurmak yahut düzmek”; *kayra kuruu* “yeniden kurma, yeniden inşa etme.” örnekleri ile tanıklanır (1998: 421).

Kırgızca-Türkçe Açıklamalı Sözlük’ten bazı örnek cümleler:

Capcalgız adetinçe kayra ketti/ köñülsüz küröñ atın kamçılanıp.

“Alıştığı gibi yapayalnız *geri* döndü/ mutsuz boz atını kamçılıyarak (Osmonov)

²² Sözcüğün geçirdiği *anlamsızlaşma (desemanticization)* sürecinden metaforlaşma için Azılı, K. (2021). *Mekândan Zamana Metaforik Transferler- Eski Türkçe Üzerine Teorik Bir İnceleme*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat. 256 s. ISBN: 978-625-7201-55-1 adlı eserinin “Zarf-fiil Morfemleriyle Gerçekleşen Transferler” adlı bölümüne bakılabilir.

Ayırmaç tokup malga artıp/ kayra köçtü el şaşıp.

“Eyerleyip hayvana yük artıp/ **tekrar** aceleyle halk göç etti (Üsönbayev).”

Al kayra kayırıp aligi sözün kozgobodu.

“O **yeniden** o söze başlamadı (Aytmatov).” (2002: 54;161;242).

Kayra, Türkmen Türkçesinde de **gayra** “geri” (2012: 264) ve **gayra** “geri, geriye” yer zarfı; **gayra süyş-** “gerilemek, geriye gitmek” birleşik fiil yapısı ve **gayra goyman** “hemen, acele” zaman zarfı kullanımları ile tanıklanmaktadır (Tekin, Ölmez 1995: 242).

kayra gramerleşme süreçlerinden **genişleme (extension)**’ye uğramıştır. Bu süreçte dilsel ifadeler, yeni bağlamlarda genişler ve yeni gramatikal değeri artar. ***kad-** fiil kökünün ettirgeni **kadır-**’tan oluşan **kağıra; kayra** genişlemeye uğrayarak gramatikal değerini artırmış kalıcı zarf olmuştur.²³

Bir diğer gramerleşme süreci olan **anlamsızlaşma (desemanticization)** da bu zarfta görülür. Genellikle **anlamsal ağartma (semantic bleaching)** olarak adlandırılan bu süreç, genişlemenin direkt olarak bir sonucudur. Gramerleşmeye başlayan sözcük anlamsal kayıplar yaşamaya başlar. Bu kayıpların sürecin başında mı yoksa sonunda mı olduğu tartışmalıdır.²⁴ **Kadır-** “geri döndürmek; çevirmek, bükme” gibi anlamlara sahip olan fiil gövdesinden oluşan **kağıra** anlam kaybına uğrayarak “tekrar, yine” anlamını kazanmıştır.

kayra zarfı **kategorisizleşme (decategorialization)** sürecinden geçerek büyük kategori olan fiilden ara kategori olan zarfa geçmiştir. Açık sınıf veya sözlüksel öğeden, kapalı sınıf veya gramatikal öğeye geçiş olarak da adlandırılabilir. Yani sözcüğün özerklik derecesi azalmaya başlamıştır.²⁵

Fonetik olarak bakıldığında **kağıra > kayra** değişimi mevcuttur. Sözcük fonetik özelliğini kaybetmiştir. Bu da **aşınma (erosion)** sürecine işaret eder. Yalnız bu mutlaka olması gereken bir süreç değildir. Fonetik kayıp yaşamadığı halde gramerleşen sözcükler de mevcuttur. Heine ve Narrog’a göre aşınma (erosion), morfolojik ve fonetik indirgemeyi içerebilir, fakat genellikle sınırlıdır (2010: 408). Nitekim **kayra** zarfındaki fonetik değişikliğin gramerleşmeden dolayı oluştuğunu kesin olarak söylemek güçtür.

kayra zarfı, gramerleşen yeni biçimler ile dilde hâlihazırda var olan gramatikal biçimlerin eş zamanlı olarak devam etmesi **katmanlaşma (layering)** olarak adlandırılan gramerleşme sürecini de geçirmiştir. Bu süreç, gramerleşmede meydana gelebilecek örtüşmedir. “Geniş bir işlevsel alan içinde, sürekli olarak yeni katmanlar ortaya çıkmaktadır; bu süreçte eski katmanlar mutlaka atılmak zorunda değildir, ancak

²³ Bu değişken sosyo-linguistik, metin-pragmatik ve semantik olmak üzere üç bileşenden oluşmaktadır.

²⁴ Heine ve Reh başlangıç aşamasında; Traugott ve Hopper ise sonunda gerçekleştiğini öne sürer (1984: 67; 2003: 94-98).

²⁵ a) Çekimlenebilme yeteneğinin kaybı, b) Yapım eki alma yeteneğinin kaybı, c) Niteleyicileri alma yeteneğinin kaybı, d) Özerk bir biçim olarak bağımsızlığın kaybı, diğer bazı bileşenlere bağımlılığın artması, e) Sözdizimsel özgürlüğün kaybı, örneğin, gramerleştirilmemiş kaynak öğenin özelliği olan şekillerde cümle içinde hareket etme yeteneği, f) Anafirik olarak anılma yeteneğinin kaybı, g) Aynı gramer paradigmasına ait üyelerin kaybı (Heine ve Narrog 2010, s. 407).

yeni katmanlarla bir arada var olmaya ve etkileşimde bulunmaya devam edebilir.” (Hopper 1991: 22). Örneğin *yine* ~ *yana*, *yanala*, *yañılayu*, *yantru* vb. zarflar da “tekrar, yine” anlamında kullanılmaktadır. Fakat bu duruma en güzel örnek *kayra* zarfı gibi **kad-* fiil kökünün ettirgen biçimi olan *kad-ı-t-* fiil gövdesinden vokal gerundiyum ile oluşan *kayta* yer ve zaman zarfıdır.

kayra zarfının gramerleşmesinde *tek yönlülük (unidirectionality)* süreci de görülmektedir. Genel olarak araştırmacılar tek yönlülük noktasında birleşir. Gramerleşme, soldan sağa doğru tek yönlü biçimde ilerlemektedir. Fiil gövdesinden (*kağır-*) zarfa (*kağıra*; *kayra*) doğru bir soldan sağa doğru ilerleme söz konusudur. Zarf olarak gramerleşme sürecini tamamlamış gözükmektedir. Tek yönlülük en iyi *cline* “ölçüm” ile açıklanır.²⁶

Sonuç

Vokal gerundiyumlar Türk dili tarihinde zarfların, fiil birleşimlerinin ve edatların oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Hem zaman hem de yer zarfı olarak kullanılan *kayra* da *kağır-* “geri dönmek” fiil gövdesine *-A* vokal gerundiyum ekinin gelmesiyle oluşmuştur.

1. *kad> *kad-ı-r-> kağır -a > kağıra > kayıra/kayra*. **kad-* (>*kay-*) “eğilmek veya kendine doğru eğilmek” bundan dolayı “saygıyla eğilmek veya geri dönmek” anlamına gelen fiilden türemiştir.
2. *kad-* fiilinin *-(I)r* ettirgen biçimi *kağır-* “geri döndürmek; çevirmek” anlamıyla tanıklanmaktadır. *kad-ı-r-a* biçimi doğal olarak “geri döndürerek; çevirerek” olmalı idi fakat Wilkens ve BTT III’te tanıklandığı üzere Uygur Türkçesi döneminde daha “yine, tekrar” anlamlarıyla zaman zarfı olarak kullanılmaya başlamıştır.
3. Sözcük gramerleşme süreçlerinden ilk olarak *genişlemeye (extension)* bunun doğal sonucu olarak da anlam kaybına uğramıştır. Büyük kategoriden (fiil) > ara kategoriye (zarf) geçiş görülmektedir. Bu da kategori kaybıdır yani kategorisizleşmenin bir sonucudur. *kağıra > kayra* biçimi ise aşınmaya (*erosion*) örnek gösterilebilir. Fonetik değişiklikler ve kayıplar bulunmaktadır. Fakat bu değişikliğin kesin olarak gramerleşmeden kaynaklandığını söylemek güçtür. Çünkü /*d*/ genel itibarıyla /*y*/leşme eğilimindedir.
4. Gramerleşme süreçlerinden *katmanlaşma (layering)* ayrıca görülür. Örneğin, NF’de aynı kavram alanına giren *yana* “yine” zarfının yanı sıra *kayra* da kullanılır. Aynı eserde *yana* zarfı 302 kere kullanılmışken *kayra* yalnızca 3 örnekte tanıklanmaktadır. Katmanlaşmaya bir diğer örnek ise aynı kökten gelen fakat *-t* ettirgeni ile yapılan *kağıt*²⁷ fiilinden gramerleşen *kayta* zarfıdır. *Kayra* ile aynı gramerleşme aşamalarından geçmiştir. Kıpçak Türkçesinde ve Kırgız Türkçesinde tıpkı *kayra* gibi hem yer hem zaman zarfı

²⁶ *Cline*: Gramerleşme süreçlerinin tamamına atıfta bulunur. Gramerleşen sözcüğün izlediği yol, çizgi de denilebilir. Bu sözcüklerin gramatikal derecelerinin artması, buradan klitiklere ve klitiklerden de eklere dönüşmesidir “sözlükselbirim> gramatikal birim> klitik> ek” (Hopper-Traugott 2003: 6-7). Bu yol *cline* olarak adlandırılır. bkz. **kad-* > *kad-ı-r-> kağıra > kayra*.

²⁷ *kayıt-* “(muhtemelen → *kağıt-*’in geç bir şekli)” (Wilkens 2021: 350).

- iken Türkmen Türkçesinde **gayra** yer zarfı **gayta** zaman zarfı olarak tanıklanmıştır. *kayra*, Kazak Türkçesinde görölmezken **kayta** zaman zarfı olarak kullanılmaktadır.
5. *kadır-* fiil gövdesinden gelişen *kayra* zarfının oluşumu temelde bir gramerleşme olayıdır, fakat Erdal'ın kabul ettiği gibi sözlükselleşmeye de girer. Gramerleşen *kayra* veya *kayta* zarfları fiilden türemiş ve artık zarf göreviyle kullanılan, anlam değişmesine uğramış yeni bir sözcük olarak sözlükte madde başı olmuştur.
  6. Gramerleşme tek yönlüdür (*unidirectionality*), nitekim vokal gerundiyumlar ile oluşmuş zarflar, daha fazla gramatikal dereceye sahip olarak edat olabilmektedir. *Aşnu* edatı buna örnek olabilir. Fakat ilerleme devam etmek zorunda değildir. Bu yapılar -tıpkı **kayra** örneğinde olduğu gibi- edatlaşma sürecine girmeden gramerleşmeyi tamamlayabilirler.
  7. İncelenen eserler ve kaynaklarda hem *kadır-*; *kadı-* fiilinin hem de bunlardan oluşan zarfların birlikte kullanıldığı görülmektedir. Bu da yine *katmanlaşma* (*layering*)'ya örnektir.
  8. Kutadgu Bilig, Kıpçak Türkçesi, Kırgız ve Türkmen Türkçesinde bulunan *kayra* + *yardımcı fiil* yapıları da ayrı bir gramerleşme örneğidir. KB'de “*sözün kağır-a kördüm küçüm yetmedi*” örneğinde *kadır-a kör-* fiil birleşiminde “karşı koymak” anlamı dikkat çekidir.

Kaynakça

- Ağca, F. (2007). Eski Türkçede {-A/-I/-U/-(y)U} Ünlü Zarf-Fiil Eklerinin Farklı Bir İşlevi Üzerine. *Türkbilig*. 2007/13. s. 3-17.
- Ağca, F. (2015). Eski Türkçede Varlık ve Yokluk İşaretleyicilerinin (ba:r, yo:k) Gramerleşme Süreçleri. *Dil Araştırmaları*, 16(16), 83-101.
- Aitchison, J. (2001). *Language change: Progress or decay?* (3. ed.). Cambridge England; New York: Cambridge University Press.
- Anttila, R. (2009). *Historical and Comparative Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Arat, R. R. (1974). *Kutadgu Bilig II Çeviri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. İstanbul: TKAE Yayınları.
- Azılı, K. (2021). *Mekândan Zamana Metaforik Transferler- Eski Türkçe Üzerine Teorik Bir İnceleme*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat. 256 s. ISBN: 978-625-7201-55-1.
- BTT III** → Zieme, P. (1985). *Berliner TurfanTexte XIII*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Campbell, L. (1998). *Historical Linguistics An Introduction*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Can, M. (2018). *Dilbilgiselleşme ve Eski Uygurca Edatlar*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- CCI** → Arıunşah, M., Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. At the Clarendon Press, Oxford.
- Cowper, E. (1992). *A Concise Introduction to Syntactic Theory: The Government Binding Approach*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Çetin, O. (2016). *Gramerleşme ve Sözcükselleşme Bağlamında Eski Türk Dilinde Zarflar*. Basılmamış Doktora Tezi, Osman Gazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Demirci, K. (2008). Dilbilgiselleşme Üzerine Bir İnceleme. *Bilig* 45, s. 131- 146.
- Deny, J. (2012). *Türk Dil Bilgisi*, (Çev. A. Ulvi Elöve). İstanbul: Kabalcı. (Özgün Çalışma 1921).

- DLT** → Ercilasun, A. Bican, Akkoyunlu, Z. (2020). *Dîvânü Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Eckmann, J. (2013). *Çağatayca El Kitabı* (Çev. Günay Karaağaç). İstanbul: Kesit.
- Emons, J. E. (1985). *A Unified Theory of Syntactic Categories*. Foris Publications Holland.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar Of Old Turkic*, Leiden – Boston – Köln – Brill.
- Ergin, M. (2011). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak.
- Gelderen, E. V. (2010). *An introduction to the grammar of english* (Rev, [2 ed.]). Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Givón, T. (2018). *On Understanding Grammar* (Rev. ed.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Gökçe, F. (2013). *Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri (Oğuz Türkçesine Dayalı Tarihsel-Karşılaştırmalı Bir İnceleme)*, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü yay, Ankara.
- Gökçe, F. (2015). Kutadgu Bili'de Kör- "Görmek": Çok Anlamlılık, Metafor, Gramerleşme. *Türkbilig*. 2015/29, s. 59-76.
- Heine, B., Kuteva, T. (2004). *Word Lexicon of Grammaticalization*. The Edinburgh Building, Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, B., Kuteva, T. (2005). *Language Contact and Grammatical Change* (Cambridge Approaches to Language Contact, 3), Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, B., Kuteva, T. (2007). *Genesis of grammar: A reconstruction*. Oxford, GBR: Oxford University Press, UK.
- Heine, B., Narrog, H. (2010). *The oxford handbook of linguistic analysis*. Oxford; New York: Oxford University Press.
- Heine, B., Narrog, H. (2011). *The oxford handbook of grammaticalization*. Oxford; New York: Oxford University Press.
- Heine, B., Reh, M. (1984), *Grammaticalisation and Reanalysis in African Languages*, Hamburg: Buske.
- Hopper, P. J. (1991). On some principles of grammaticization. E. C. Traugott, B. Heine (Ed.), *Approaches to grammaticalization: C. 1* (s. 17-35). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company
- Hopper, P. J., Traugott E. C. (2003). *Grammaticalization* (Sec. Edit.), Cambridge: Cambridge University Press.
- İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kara, M. (2012). Türkmen Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. A. Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ.
- KB** → Arat, R. R. (1999). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Lehman, C. (2002), *Thoughts on Grammaticalization*, (Second revised online edition).
- Meillet, A. (1912). "L" *évolution des Formes Grammaticales*", Rivista di Scienza 12: (26), Milan.
- NF**→ Eckmann, J. (2014). *Nehcü'l-Ferâdis* (Yay. Haz. Semih Tezcan- Hamza Zülfikar; Dizin-Sözlük Aysu Ata). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Öner, M. (1999). -matı / -meti Gerundiyumu Hakkında. 3. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996*. Ankara: Türk Dil Kurumu, s. 833-840.
- Öner, M. (2016). Genel Türkçede Ekleşen Yardımcı Fiiller. *XI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı*, 9-14.
- Öner, M. (2017). Türkçede Edatlaşmış Zarf-fiiller. *XII. Uluslar arası Büyük Türk Kurultayı*. Romanya. s. 424- 430.
- Salur, G. (2021). *Osmanlı Türkçesindeki Çekimsiz Fiil Şekilleri Üzerine Bir İnceleme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi, İzmir.
- Sapir, E. (1921). *Language. An introduction to the study of speech*. New York: Harcourt, Brace & World.

- Tekin, Ş. (1976). *Maytrısımit*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Tekin, T. (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük* (Yay. Mehmet Ölmez). Ankara: Şafak Matbaacılık.
- Toparlı, R., Vural, H., Karaatlı, R. (2014). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Traugott E. C., Heine, B. (1991). *Approaches to grammaticalization: C. 1*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company
- Türk, V., Özalın, U. (2014). Kutadgu Bilig'deki Sanı Edatı Üzerine. *Bilig*. 2014/71, s. 233-246.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen*. Universitätsverlag Göttingen.
- Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü* (Çev. Abdullah Taymas). Ankara: Türk Dil Kurumu.